

О. В. Мельник

**ПЕДАГОГІЧНІ КУРСИ В ОДЕСІ (1903–1906 РР.):
ФОРМУВАННЯ, СТРУКТУРА, ОРГАНІЗАЦІЯ
НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

Ключові слова: система вищої жіночої педагогічної освіти, навчальний процес, організація жіночих педагогічних курсів.

Ключевые слова: система высшего женского педагогического образования, учебный процесс, организация женских педагогических курсов.

Key words: system of higher female pedagogical education, educational process, organization of female pedagogical courses.

Історія розвитку освітніх процесів у місті Одесі на початку ХХ сторіччя має безліч прикладів для наслідування сучасними модернізаторами освіти. Тому що саме в цей час закладався фундамент освітніх тенденцій сучасної вищої освіти. А саме, — рівність за статевим та національним принципом, комерційний характер освіти, спрямування вищої освіти на вирішення проблеми якості навчання, а також підтримка за рахунок благодійних коштів осіб з високим навчальним потенціалом.

Актуальність дослідження визначається необхідністю наукового узагальнення історії розвитку вищої жіночої педагогічної освіти в місті Одесі (1903–1906 рр.)

Мета дослідження — простежити та виявити основні складові у розвитку Одеських жіночої педагогічних курсів (1903–1906 рр.).

Загальними питаннями дослідження історії вищої жіночої педагогічної освіти займалися такі автори: Е. О. Лихачова [1], Н. Е. Зінченко [2], К. Р. Шохоль [3], М. Песковський [4], І. Г. Малинко [5], Т. М. Федотова [6]. Однак безпосередньо розвиток вищої жіночої педагогічної освіти в Одесі залишається майже недослідженим.

Необхідність розвитку вищої педагогічної освіти в російській імперії безпосередньо диктувалась нагальними потребами економічних змін. І її провідником було міністерство народної освіти. Головний напрямок розвитку системи вищої жіночої освіти керівники міністерства бачили саме у жіночих педагогічних курсах. Тому, коли одеськими науковцями був

підготований черговий проект ВЖК в Одесі (1902 р.) під тиском МНП в клопотання внесли зміни. Сподіваючись на більш успішний результат, курсам запропонували надати характер «спеціально-педагогічного навчального закладу» та організувати з майбутніх викладачів комісію з метою складання проекту положення про курси і створення докладних програм викладання. Необхідний проект був вироблений комісією на чолі з проф. М. М. Ланге, а 25 липня 1903 р. прийшов дозвіл на відкриття курсів [7, арк. 2]. Загалом новий проект перегукувався з попередніми і передбачав відкриття вищих жіночих курсів у складі двох факультетів — історико-філологічного та фізико-математичного — з чітко організованою структурою університетського типу. Таким чином, нарешті створено перший жіночий вищий навчальний заклад в Одесі.

Урочисте відкриття педагогічних курсів відбулося 4 жовтня 1903 р. у присутності заступника МНП С. М. Лук'янова, який у вітальному слові сказав: «Міністерство народної освіти висловлює повну готовність підтримати всякий освітній захід у цій сфері, справедливо вважаючи, що потреба в завершенні освіти за допомогою вищої школи дала б змогу забезпечити попит на освіту набагато простіше і легше, ніж це існує зараз». Він вважав, що «багато хто за браком вакансій в урядовій школі залишаються неприйнятими під її дах» [8, с. 2]. Далі урядовець звернувся з деякими побажаннями до викладачів і слухачів курсів. Висловлювалося сподівання на те, що курси, «не будучи вищими за назвою», стануть «вищими за ґрунтовністю наукової роботи, за добросовісною відданістю своєму покликанню, за фактичними результатами навчання», оскільки викладачі курсів — в основному професори місцевого університету з високим науковим авторитетом, які повинні внести до «нового розплідника освіти дух суворой науковості, що припускає систематичний прояв самократії». Як діячі державної школи, вони, на його думку, зуміють «привчити своїх слухачок ставитися зі щирою пошаною і до вимог державності, що неможливо без певних юридичних норм». Звертаючись до слухачок курсів, промовець нагадав, що «жінка за своєю природою — вихователька. Ретельно розвиваючи природні здібності, слухачки курсів стануть з часом «високоцінним» елементом у нашому житті і як викладачки». На закінчення С. М. Лук'янов побажав, щоб

діяльність курсів виправдала довіру уряду, «здобула собі пошану і підтримку російського освіченого суспільства, зміцнилася при сприянні наших кращих учених сил і дала російському суспільству більшу кількість добре підготовлених педагогічних сил, що можуть знайти собі місце і в сім'ї, і в школі» [9, с. 3].

Під час відкриття курсів їх директор проф. М. М. Ланге нагадав коротку історію створення курсів та назвав тих, хто сприяв їх відкриттю: «Згідно з рішенням ради курсів... в цей перший день їх існування заради справедливості необхідно вказати, кому вони зобов'язані своєю появою. Це, по-перше, міністр народної освіти Григорій Едуардович Зенгер, що сприяв у просуванні ідеї вищої жіночої освіти; по-друге, енергійні і неодноразові виступи з клопотанням про вищу жіночу школу в Одесі попечителя Одеського навчального округу і, нарешті, безкорислива і незмінна допомога у цій справі з боку професорів Новоросійського університету. Сумісні дії трьох інстанцій створили нашу нову установу» [10, с. 3]. Таким чином, роль представників міністерства народної освіти в процесі створення одеських жіночих педагогічних курсів всіляко підкреслювалась їх директором.

Відтак М. М. Ланге зупинився на змісті педагогічних курсів, окреслив причини їх відкриття. По-перше, такі курси дають разом з педагогічною підготовкою і вищу наукову освіту, тож на них повинні читатися ті ж дисципліни, як і на вищих жіночих курсах, і в обсязі теж університетської освіти, але в дещо іншому ракурсі. Необхідно уникати «зайвої енциклопедичності», проти якої тепер лунають голоси і в самих університетах. По-друге, на користь відкриття в Одесі саме педагогічних курсів говорило і те явище, що у боротьбі за існування більшість шукає вищої освіти заради покращення своїх статків, тобто стабільного матеріального становища для освіченої жінки. Підтримуючи державну політику щодо недопущення жінок до вищої освіти в закордонних навчальних закладах, автор висловлював надію, що «з часом і одеситки, охочі до вищих медичних і т.п. знань, не повинні будуть відправлятися за ними на чужину, прирікаючи себе на усілякі негаразди віддалі від рідної сім'ї і навіть батьківщини». Підкреслюючи важливу роль жінок на педагогічному терені, автор цитує статтю в «Жіночій освіті» популярного на той час священика-проповідника

Григорія Петрова: «Ми вічно і справедливо скаржимося на школу, на черствість її, офіційність, на чиновницький формалізм, нарікаємо на відсутність у виховній стороні справи щирості, любовної материнської м'якості до дітей і не хочемо зрозуміти, що основна проблема не в тих або інших програмах і напрямках, не в платні та нагородах, а в тих або інших людях». На його думку, школа повинна бути продовженням сім'ї, де виховання дітей лежить, головним чином, на плечах жінки. І важливо, що в школі виховання повинно продовжуватися, — принаймні, в перших класах — жінками, «щоб діти з сім'ї не були викинутими прямо в чужий і холодний для них світ, де вони не зустрінуть ні ласки, ні сердечного до себе ставлення» [11, с. 1].

Автор покликається на приклад Петербурзької Тенішевської чоловічої школи, до якої були запрошені «педагогічки», і шкільна справа від цього тільки виграла. «Так, великою є місія майбутніх одеських педагогічок!» — зазначає автор. «Справа вищої жіночої освіти, — зазначає згадуваний високоповажний пастир, — справа велична, загальнонародна». Висуваючи тезу про необхідність сприятливого впливу жінки, він продовжує: «У нас стільки грубості, жорстокості з нагоди всіляких особистих, сімейних і суспільних відносин, що впливове втручання серйозно освіченої жінки не тільки бажане, але і необхідне» [12, с. 4].

Така виважена позиція часто зустрічається в матеріалах не тільки одеської, але й всеросійської преси, що відображала реалії освітньої ситуації. Так, саме нестача педагогів початкових та середніх шкіл не дозволяла підняти рівень освіти. На думку урядовців та досить великої частини суспільства, працюючи вчителькою, освічена жінка могла розв'язати не тільки суспільну проблему освіти, але й поліпшити своє матеріальне становище.

Розглядаючи організацію курсів, згідно з «Тимчасовим положенням» закладу, можна назвати такі їх основні риси: 1) Одеські жіночі педагогічні курси відкривалися «як експеримент» на 6 років (при одній із приватних гімназій); 2) основою фінансової стабільності були «місцеві засоби»; 3) термін навчання — три роки; 4) вступити на курси могли особи з атестатом чи свідоцтвом про закінчення курсу жіночої гімназії; 5) мета

курсів — дати слухачкам вищу наукову освіту і педагогічну підготовку для викладання в гімназіях [13, арк. 2].

Аналізуючи процес становлення системи вищої жіночої освіти, можна зробити висновок про те, що саме педагогічні курси в період з 80-х рр. XIX ст. до першої третини XX ст. мали логічну організацію, а їх випускниці одержували право викладати в середніх жіночих навчальних закладах. Педагогічні курси МНП та відомства імп. Марії Федорівни мали власний статут і надавали випускницям «право на звання домашніх наставниць і...право на вакансії класних вчительок у жіночих гімназіях» (§13 «Статут» курсів). Усі інші установи не надавали слухачкам ніяких прав, тому що залишилися без статутів [14, № 11, с.78]. Педагогічні курси мали відіграти роль трампліна у створенні системи ВЖК. І логічно, що в Одесі у 1906 р. вони реформовані у ВЖК університетського типу.

Педагогічні курси мали п'ять відділень: історичне, російської мови і словесності, французької мови і словесності, німецької мови і словесності, математичне. Третій рік навчання був присвячений переважно педагогічній теорії і практиці [15, арк. 1–2]. Курси відкрили при жіночій гімназії Є. С. Пашковської, у помешканні, що знаходилося поруч з гімназією, оплата складала 2000 крб. на рік, окрім того, після закінчення гімназичних уроків Є. С. Пашковська надавала для занять на курсах аудиторії гімназії.

Попечитель Одеського навчального округу призначив директором курсів М. М. Ланге, інспектором — Є. С. Пашковську. Усі питання, що стосувалися навчальної частини, вирішувалися радою курсів, до складу якої входили директор, усі викладачі й інспектор.

Господарськими проблемами займався «попечительський комітет», що складався з директора, трьох членів ради та інспектора. Курсистки поділялися на «слухачок» і «вільних слухачок». «Слухачки» — це особи, котрі досягли 17-річного віку. Відразу було подано 450 заяв, прийнято — 300 осіб. На 1 січня 1904 р. на курсах нараховувалося 296 осіб, з них 237 — «слухачок» і 59 — «вільних слухачок». По факультетах вони розподілялися таким чином: історичний — 128; російська мова і словесність — 71; математичний — 50; французька мова — 32; німецька — 15. За віросповіданням слухачки поділялися

так: православних — 158; католичок — 13; протестанток — 9; вірмено-григоріанок — 5; караїмок — 2; іудейок — 109. Що стосується родинного стану, на курсах навчалось 286 незаміжніх, 8 — одружених, дві — вдови [16, арк. 3–5].

29 серпня 1904 р. МНП затвердило «Правила» для слухачок Одеських педагогічних курсів з такими доповненнями до «Тимчасових правил», що існували раніше: 1) слухачками могли стати особи від 17 до 23 років; 2) кількість «вільних слухачок» обмежувалась 2 % від загальної кількості; 3) кількість слухачок іудейського віросповідання не повинна перевищувати 20 % загальної кількості слухачок [17, арк. 6].

У такий спосіб упродовж цього часу перевага була віддана розвитку ВНЗ педагогічного напрямку. Поступова модернізація системи середньої і вищої жіночої освіти стала можливою завдяки збільшенню чисельності випускниць педагогічних курсів і насиченню середніх навчальних закладів фахівцями вищого рівня.

Найбільш не дослідженими питаннями у розвитку жіночої педагогічної освіти є місце системи педагогічних курсів у загальній структурі вищої педагогічної освіти Російської імперії взагалі та конкретно в Одесі. Цікавим для дослідження є питання впливу випускниць педагогічних курсів на модернізацію системи педагогічної освіти в місті.

Джерела та література

1. Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России / Е. О. Лихачева — СПб. : тип. Стасюлевича, 1890–1901. — Кн. 1 1086–1796. — 1890. — 296 с. ; Кн. 2: 1796–1828. — 1893. — 308 с; Кн. 3 1828–1856. — 1895. — 271 с.; Кн. 4: 1856–1880. — 1901. — 271 с.
2. Зинченко Н. Женское образование в России. Исторический очерк / Зинченко Н. — СПб., 1901. — 46 с.
3. Шохоль К. Р. К вопросу о развитии высшего женского образования / Шохоль К. Р. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1913. — № 3. — С. 1–36.
4. Песковский М. Л. Университетская наука для русских женщин / Песковский М. Л. // Русская мысль. — 1886. — № 11. — С. 59–78; № 12. — С. 31–46.
5. Малинко И. Г. Деятельность высших женских курсов на Украине (конец XIX — начало XX вв.) / Малинко И. Г. // Вопросы истории СССР. — 1984. — Вып. 29. — С. 121–127.

6. Федотова Т. Н. О высшем женском образовании в Одессе / Федотова Т. Н. // Труды Одесского университета. — Т. 151. — Сер. : Филологические науки. — 1961. — Вып.11. — С. 184–191.
7. ДАОО. — Ф. 334. — Оп.3 (I ч.). — Спр.7528.
8. Открытие женских педагогических курсов // Одесский листок. — 1903. — № 242. — 21 сент. (4 окт.).
9. Открытие женских педагогических курсов // Одесский листок. — 1903. — № 244. — 23 сент. (6 окт.).
10. Там само.
11. Там само
12. Там само
13. ДАОО. — Ф. 334. — Оп.3 (I ч.). — Спр.7528.
14. ДАОО. — Ф. 334. — Оп.3 (I ч.). — Спр.7528.
15. ДАОО. — Ф. 334. — Оп.3 (I ч.). — Спр.7528.
16. ДАОО. — Ф. 334. — Оп.3 (I ч.). — Спр.7528.

Анотації

***Мельник О. В.* Педагогические курсы в Одессе (1903–1906 гг.): формирование, структура, организация учебного процесса.**

В статье исследуется история становления и развития Одесских женских педагогических курсов, а также вопрос влияния педагогических курсов на развитие образовательных процессов в г. Одессе (1903–1906 гг.).

***Melnic O. V.* Pedagogical courses in Odessa (1903–1906): forming, structure, organization of educational process.**

History of formation and development of the Odessa female pedagogical courses, and also question of influence of pedagogical courses on development of educational processes in Odessa (1903–1906) is probed IN the article.